

УДК 342.15

<https://orcid.org/0000-0003-0104-338X>

DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-2-10-11-17>

Гудзь Вікторія Василівна,

студентка 2 курсу магістратури

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування» освітньо-професійної програми «Публічне управління та адміністрування»,
м. Київ, Україна

ПОПУЛІСТСЬКІ ПРАКТИКИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ТА МЕХАНІЗМИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

Анотація. У роботі представлено аналіз науково-теоретичних концепцій і підходів до визначення проблематики суспільно-політичного феномену популізму, визначено маркери популізму, на основі яких запропоновано стратегії протидії деструктивним наслідкам популізму, зокрема, в контексті політико-правового аспекту сучасного українського дискурсу.

Ключові слова: популізм, політична культура, суспільно-політична криза, суспільна свідомість, ідеологія, електорат, громадянське суспільство, політичний лідер.

Annotation. The paper presents an analysis of scientific and theoretical concepts and approaches to defining the socio-political phenomenon of populism, identifies markers of populism, based on which strategies are proposed to counteract the destructive consequences of populism, in particular in the context of political and legal aspects of modern Ukrainian discourse.

The article identifies the most common and influential manipulative technologies of using populism by various actors in political practice and explores effective mechanisms to minimize the negative impact of populism on a democratic society.

In modern realities, the term «populism» acquires a wide range of connotations and approaches to interpretation. At the same time, this is typical not only for the media, but also for the scientific sphere, because as the amount of information about the phenomenon increases, so does the number of approaches to its interpretation, depending on the allocation of a characteristic as a determinant of its essence. Equally relevant is the question of the reasons that led to the growing popularity of populist political forces in countries that have so far been considered developed democracies with a high level of political education.

The conclusions reached by the author of the article suggest minimizing populism as a negative phenomenon by real implementation of democratic principles and mechanisms through ensuring full political participation of citizens in public affairs, introduction of basics of political and legal education accessible to all segments of the population and public awareness regarding the political, economic and social processes taking place in the state. Equally important for overcoming excessive populism is the moral

and ethical education of both citizens and politicians, aimed at improving the culture of communication and responsible interaction.

Keywords: populism, political culture, socio-political crisis, public consciousness, ideology, electorate, civil society, political leader.

Постановка проблеми.

У сучасних реаліях, термін «популізм» набуває широкої кількості конотацій та підходів до трактування. Водночас, це характерно не лише для медійної, але і для наукової сфери, оскільки, зі збільшенням кількості інформації про явище, збільшується і кількість підходів до його трактування, в залежності від виділення тієї чи іншої характеристики явища в якості визначальної відносно самої його суті. При цьому, кожен із наразі існуючих підходів має під собою достатньо широку теоретичну базу та визнаних у науковій спільноті дослідників, що додатково ускладнює визнання одного з них більш релевантним за інші. Водночас, якщо опустити необхідність чітко притримуватися рамок одного підходу та операціоналізувати спільні практичні ознаки самого явища популізму, які є спільними для всіх підходів, дослідження практичних його проявів значно спрощуються.

Не менш актуальним також є питання стосовно причин, які зумовили зростання популярності популістських політичних сил в умовах країн, які до сучасного моменту вважалися розвиненими демократіями із високим рівнем політичної освіти населення: «Альтернатива для Німеччини» та перемога Дональда Трампа в Америці є яскраво вираженими прецедентами, які протирічать усталеним уявленням про фактори, між якими та популізмом раніше було встановлено кореляцію. Така специфіка говорить про необхідність оновлення переліку чинників, які встановлювалися б як змінні. Подібне оновлення в останні роки вже здійснюється у сучасних західних наукових працях у контексті виведення окремих чинників. Водночас із цим, деякі з нових чинників видаються такими, що можливо припустити їх обумовленість діяльністю популістських сил у політичному та соціальному середовищах держави. Це, у свою чергу, актуалізує питання, чи є популізм явищем, спроможним провокувати та актуалізувати сам себе та чи не створює діяльність популістських сил додаткове вікно можливостей для нової популістської сили, основною обіцянкою якої буде скидання «вже неефективної» попередньої.

Систематизація та розподіл чинників на залежні та незалежні від діяльності попередніх популістських сил, а також – дослідження відсутності чи наявності кореляції між попередньою діяльністю популістських сил та розширенням вікна можливостей для успіху популізму є важливими для встановлення впливу наявної ситуації на подальший перебіг демократичних процесів у світі.

Мета. Виявити найпоширеніші й впливові маніпулятивні технології використання популізму різними суб'єктами у політичній практиці та дослідити дієві механізми мінімізації негативного впливу популізму на демократичне суспільство.

Виклад основного матеріалу. «Популізм української еліти проявляється в тому, що в ній процвітає примітивний різновид політичного лідерства, прямо чи опосередковано орієнтований на завоювання популярності за допомогою гучних демагогічних гасел, нічим не підкріплених обіцянок, що проявляється, зокрема, і в

правотворчій діяльності, спрямованій на підвищення політичного рейтингу чи задоволення корпоративних інтересів, а не на впорядкування суспільних відносин» [1, с. 157].

Таким чином, у процесі вивчення виникнення та розвитку популізму як прояву в українській політиці, необхідно звернути увагу на певні особливі чинники, за яких ознаки популізму стали перманентним супутнім явищем, «розквіт» якого відбувається під час передвиборчих перегонів. Про це слушно пише М. Кармазіна: «Добігає свого кінця чергове десятиліття, а ми знову і знову голосуємо не за діла, а лише за обіцянки. Ми «політичний консьюмтаріат» – споживачі найнеймовірніших політичних обіцянок-побрехеньок, любителі патріотичних гасел, пліток і міфів, «політичної гречки»... Ми легко довіряємо і безвідповідально голосуємо» [2].

Характерною ознакою перших років незалежності України є формування української політичної нації та національної самосвідомості, в рамках чого відбувалися трансформаційні процеси, як внутрішньополітичні, так і загальносуспільні.

Політичні еліти, які на початку 90-х були представлені бюрократично-номенклатурними чиновниками, а через певний час – кланово-олігархічними структурами, створювали видимість дотримання демократичних принципів, проте насправді демонстрували неспроможність забезпечувати сталий розвиток держави, а також уникати або конструктивно вирішувати політичні конфлікти. Вітчизняний науковець В. Козаков щодо такої ситуації зазначає, що «навіть чи можна сподіватися на те, що навіть оптимальний перерозподіл функцій та повноважень між Верховною Радою, урядом і Президентом України (що саме по собі важливо і доцільно) спроможний запобігти конфліктам політиків, що стимулюють підвладні їм управлінські структури «перехоплювати» одна в одній управлінській повноваження; що прагнуть підпорядкувати силові структури держави своїм корпоративним інтересам, що схильні до публічного використання компрометуючих матеріалів, продажу державних посад, усунення конкурентів тощо» [3].

З іншого боку, суспільство з надією та очікуванням на життя за новими демократичними принципами зіткнулося з багатьма практичними труднощами, включаючи відсутність політичної культури, в якій превалював менталітет радянського союзу, розчарування, політичні еліти, які, на думку українців, з кожним циклом виборів дедалі більше проявляли псевдодемократичні принципи, і кілька етапів докорінних трансформацій виборчого законодавства, які суттєво ускладнили розуміння виборчого процесу пересічними громадянами, крім того – усе перераховане було суттєво загальмовано перманентними кризами у політичній, економічній та соціальній сферах, тому не дивно, що – «Українське суспільство має вроджену, генетичну невдячність до влади, до уряду, до всього, що робиться. Більшою мірою це зумовлено тим, що традиційно політиків вважали не тими, хто працює заради людей, а тими, хто обкрадає народ, обслуговуючи інтереси олігархів, що проспонсорували їхню кампанію» [4]. Тож за таких умов видається справедливим висновок І. Побочия, що українська політична еліта «є не більше, ніж пародією на справжню еліту..., не створює нічого, крім ілюзій» [5].

Науковець І. Киянка вважає, що суспільний запит на популізм виникає за наявності соціально-економічних проблем, за яких існує високий рівень безробіття,

зростаюча соціальна нерівність, коли перехід до демократії не виправдав сподівань на очікуване покращення рівня життя [6].

У контексті позиції І. Киянки справедливою є думка Крюкова О., який звертає увагу на те, що: «становлення української еліти відбувалося, на фоні економічної кризи і розвалу фінансової системи, наростання протиборства політичних сил (здебільшого малопотужних) і суспільного напруження, зростання рівня злочинності і процвітання кримінальних угруповань, що посилювало в суспільстві правовий нігілізм, розмитості відчуття елементарного соціального порядку, ціннісно-етичного і культурного вакууму, зростаючого песимізму соціальних очікувань» [7, с. 471–472].

Аналізуючи причини популізму, науковець С. Кіршенблат зазначає: «Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури. І якщо популізм у країнах «старої» Європи можна вважати наслідком розчарування демократією, у країнах Центрально-Східної Європи його основою є невиправдані очікування, пов'язані з демократією, тобто неповнотою її втілення» [8, с. 109].

А. Колодій вказує на суттєву різницю підґрунтя проявів популізму в Україні та країнах Заходу: «А реальність у різних країнах різна. В усталених демократіях виникли проблеми з «перезрілою» представницькою системою, яка не зуміла своєчасно відповісти на виклики інформаційної епохи та занепад класово орієнтованої ідеологічної політики, наслідком чого стало зростання впливу популістів. Популізм тут є і наслідком, і симптомом кризи демократії. У перехідних суспільствах маємо недостатньо розвинену, незрілу демократію з низкою патологій, які, з одного боку, викликають розчарування у діях поміркованих політиків, а з іншого – породжують очікування на швидку і кардинальну зміну ситуації з радикальними популістами» [9].

Таким чином, постійний кризовий стан економіки держави в цілому, низький рівень життя людей, що незадоволені рівнем свого матеріального благополуччя через замалі зарплати, пенсії, недостатнє соціальне забезпечення, високі податки та комунальні платежі є благодатним полем для політичних лідерів, що прагнуть отримати владу. Такі політики на постійній основі використовують у своїх передвиборчих програмах популістську риторику та лозунги про швидкі та прості зміни на краще, підвищення зарплат та пенсій (зокрема вчителям та медикам), створення робочих місць, зменшення податкового навантаження, розвиток економіки країни в сфері агропромисловості тощо.

Виходом із перманентної соціально-економічної кризи в Україні, на думку групи експертів, - Л. Велічко, І. Городецької, О. Москаленко та Л. Шуміної, - є «посилення автономності фінансової системи», а також «впровадження системи заходів, які будуть спрямовані на: укрупнення банківської системи, розвиток сектору небанківських фінансових інститутів, підвищення довіри населення і бізнесу до фінансового сектору в країні» [10, с. 232]. Ці елементи можуть стати дієвими інструментами, які дозволять мінімізувати або навіть запобігти спекуляціям політичних лідерів-популістів, що зловживають темою соціально-економічного неблагополуччя.

Реалії сьогодення свідчать про те, що політики-популісти широко використовують обіцянки, як спрощений до рівня сприйняття народних

мас інструмент впливу та завоювання їх підтримки. Слід відзначити, що цей інструмент використовується майже усіма політиками під час передвиборчих перегонів. Втім досвід за часів незалежності України свідчить про те, що популістська риторика від виборів до виборів сприймається суспільством негативно.

І. Побочий слушно зазначає, що «Характерною рисою українського політикуму сьогодні є пролонгація популістських методів і після виборчого процесу. З одного боку, це є рисою демократизації суспільства, протиборства влади та опозиції, а з іншого – вдосконаленням популістської риторики, яка впритул наближається до іншого негативного явища – демагогії» [11].

Л. Шевченко зазначає, що «Мовне кліше» виборчих обіцянок є негативним – воно традиційно сприймається як політична технологія, заснована на різнорівневій брехні, яка буде забута одразу після виборів. Крім того, в Україні існує судовий прецедент, згідно з яким політики де-юре можуть ігнорувати передвиборні обіцянки» [12]. Йдеться про позов, поданий херсонським правозахисником Дмитром Ільченком на розгляд Вищого адміністративного суду України в 2011 році, проти президента Віктора Януковича. За результатами розгляду адміністративної справи суд ухвалив рішення (від 21.07.2011), в якому зробив висновок, що передвиборча програма кандидата – це засіб агітації, а не закон. А тому бездіяльність президента, який цю програму не виконав, протиправною вважати не можна [13]. Таким чином, в судовому порядку було встановлено, що політики не несуть юридичної відповідальності за невиконання передвиборчих обіцянок.

Н. Резанова робить висновок, що «Саме нехтування майбутніми наслідками через зловживання риторикою та діями, що до вподоби більшості електорату, утримує країну в пастці популізму. Та складність ситуації в тому, що цей популістичний цикл, повторюється багатократно в історії незалежної України» [14]. Таким чином, створюється парадоксальна ситуація, яка полягає у тому, що суспільство фактично дозволяє політикам обманювати себе, проте у подальшому, коли відповідні політики отримують владу, нещадно їх критикує.

В. Гошовська, аналізуючи особливості політичної мови, наголошує, що «Політична мова в її інтерпретації розглядається не лише як інструмент описання тих або інших політичних явищ, але й як чинник активного впливу на політичний процес шляхом формування ціннісних настанов і поведінських стереотипів» [15, с. 83]. Далі науковець зазначає, що «Безсумнівно, динаміка та особливості політичного процесу в Україні багато в чому залежать від політичної риторики народних обранців. Адже політична, парламентська риторика представників депутатського корпусу має значний маніпулятивний потенціал, який активно реалізується за допомогою політичних міфів та стереотипів, що імплементуються в свідомість громадян в процесі публічного мовлення» [15, с. 84].

Окремо В. Гошовська виділяє поняття парламентського популізму, який визначає як «засіб в реалізації парламентської риторики» та наголошує на його особливій ролі в сучасній політичній системі: «в даний час цей комунікативний засіб являє собою універсальні механізми відтворення політичного життя, функціонування і розвитку політичної влади і держави» [15, с. 88]. На думку науковця, «Парламентський популізм є, по суті, апеляцією до щоденних потреб і побажань більшості населення. Тому зосередження та акцентуація уваги відбувається або на фізичній стороні буття соціуму (ціна на хліб, комунальні

платежі, кредити і т.д.), або на психологічній складовій людського існування (як правило, у формі ненависті за національною, релігійною, ідеологічною ознакою, або у формі помилкової гордості за своє походження або соціальний статус). При цьому існує суттєва різниця між «популярними речами» та популізмом. Популізм заграє до потреб мас, пропонує легкі рішення та відповідає короткостроковим інтересам. Популярними ж можуть бути і складні мотивації (наприклад, вступ до ЄС, що потребує планування та реалізації низки заходів)» [15, с. 88].

Висновок.

Мінімізація популізму як негативного явища повинна відбуватися шляхом реального впровадження демократичних принципів та механізмів через забезпечення повноцінної політичної участі громадян у вирішенні державних справ, запровадженні основ політичної та правової освіти, доступної для усіх верств населення, а також загалом інформованості громадян щодо політичних, економічних та соціальних процесів, які відбуваються в державі. Не менш важливим для подолання надмірного популізму є також морально-етичне виховання як громадян, так і політиків, спрямоване на підвищення культури спілкування та відповідальної взаємодії.

Література:

- 1.Чернюк І. Політична еліта в контексті демократичних перетворень. «Young Scientist», 2017. №5.1 (45.1). С.155–158.
- 2.Кармазіна М. Між лукавством, месіанством і популізмом. Дзеркало тижня, № 16. 28 квітня – 11 травня 2018. URL: https://dt.ua/internal/mizhlukavstvom-mesianstvom-i-populizmom-u-labirintah-sliv-i-diy-politichnihpartiy-276526_.html.
- 3.Козаков В. Політична еліта: особливості суб'єкт-об'єктної взаємодії механізмів формування системи цінностей державного управління в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05kvmduu.pdf>.
- 4.Семенюк Т. Українські політики не працюватимуть з електоратом, що не гарантує голосів. URL: <https://ucu.edu.ua/news/ukrayinski-polityky-ne-pratsyuvatymut-zelektoratom-shho-ne-garantuye-golosiv-vypusknyk-uku-ta-politychnyjanalitik-taras-semenyuk/>.
- 5.Побочий І. Трансформація сучасної української еліти та її місце в політичній боротьбі. Вестник Севастопольского гос. тех. ун-та, 2007. №84. С. 50–54.
- 6.Кіянка І. Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми : дис. д-ра політ. Н. 2017. 406 с.
- 7.Крюков О. Демократизація суспільства та розвиток еліти / О. Крюков // Вісник НАДУ. – 2004. – № 4. – С. 470-475.
- 8.Кіршенблат С. Популізм і ліберальна демократія в державах Центрально-Східної Європи. Український науковий журнал «Освіта регіону». 2008. № 1-2. С. 109-114. URL: <http://www.nbu.gov.ua/>
- 9.Колодій А. 2019. Сучасна демократія і популізм: споріднені супротивники. URL: <https://political-studies.com/?p=2240>
- 10.Velychko L., Horodetska I., Moskalenko O., Shumna L. Legal Regulation Developing Regional Innovation Clusters in the Financial Sector in Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. (Web of Science), 2020. №1(32). P. 231–243. URL: <http://fkd.org.ua/issue/view/12179>

- 11.Побочий І. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні. Мультиверсум: Філософський альманах, 2008. №70. С. 42–51. URL: www.filosof.com.ua/Jornel/M_70/Pobochyj.pdf.
- 12.Шевченко Л., МЕТОДИКА: Як виміряти прихильність партій передвиборчими обіцянками? Відкрите суспільство, 2014. URL: <https://osf.org.ua/parlament/view/404>.
- 13.Лігостова О. Суд дозволив Януковичу не виконувати передвиборчі обіцянки. Стаття, 2011. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ol-yanyk-2011-08-03-126711498/243153.html>
- 14.Резанова Н.О. Популістичні детермінанти легітимації політичної влади в демократичних суспільствах : Гуманітарний вісник ЗДІА, 2016, № 67. С. 169–181.
- 15.Гошовська В.А. Ораторське мистецтво публічного діяча : навч. посіб. / В.А. Гошовська ; уклад.-упор. Л.С.Савчук. – Київ : НАДУ, 2017. – 156 с.